

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ SİYASİ DİSKURSUNDA
“AZƏRBAYCAN” KONSEPTİNİN DİNAMİKASI**

İxtisas: 5704.01 - Dil nəzəriyyəsi

Elm sahəsi: filologiya

İddiaçı: Aysel İsfəndiyar qızı Şükürova

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Əfqan Əli oğlu Abdullayev

Rəsmi opponetlər: filologiya elmləri doktoru, dosent
Aygün Şahnəzər qızı Məmmədova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Aytən Kamal qızı Hacıyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Günəl Məzahir qızı Orucova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: filologiya elmləri doktoru,
professor
Nadir Balaoğlu oğlu Məmmədli

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
docent
Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru,
dosent
Gülsüm İsrəfil qızı Hüseynova

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müxtəlif elmlərin kəşiməsində aparılan tədqiqatlardan biri XX əsrin 70-ci illərində meydana gəlmiş koqnitiv dilçilikdə həyata keçirilir. Artıq dilin təbiətini öyrənərkən ona mücərrəd varlıq kimi yanaşılmır. Koqnitiv dilçilik üçün dil insan beynindəki bütün koqnitiv proseslərə çıxış, bir fərdin digərinin şüuruna təsir etmək vasitəsi, o cümlədən dilin özü kommunikasiya zamanı gerçəkləşən idrak hadisəsidir. Bildiyimiz kimi, koqnitiv dilçiliyin xüsusi terminləri vardır və bu mühüm vahidlər sırasına konseptləri aid etmək olar. Konseptlər haqqında dilçilikdə bir çox mülahizələr irəli sürülmüş, müxtəlif araşdırma metodları yaradılmışdır.

“Müstəqillik dövrü siyasi diskursunda “Azərbaycan” konseptinin dinamikası” adlı dissertasiya işi biz azərbaycanlılar üçün əhəmiyyətli olan “Azərbaycan” konseptinin siyasi diskurs çərçivəsində inkişaf dinamikasından bəhs edir. Dissertasiya mövzusunun aktuallığını şərtləndirən əsas cəhət “Azərbaycan” konseptinin ölkəmizin, dövlətimizin adı ilə bağlı olmasıdır. Bundan əlavə, həm müasir dil vəziyyəti, həm də ictimai-siyasi amillər də bu konseptin tədqiqatındakı **aktuallığı** müəyyənləşdirir. Belə ki, Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini 1991-ci il 18 oktyabr tarixində bərpa edib. Respublikamızın bu günə qədər bütün sahələrdə inkişafı onun nüfuzunu həm regionda, həm də bütün dünyada yüksəldir. Yerli və xarici kütləvi informasiya vasitələri, siyasi institutların nümayəndələri dinamik şəkildə dəyişən Azərbaycan gerçəkliyini daim müzakirə edirlər. İnkişafın göstəriciləri siyasi diskursun əsas komponenti olan “Azərbaycan” söz-konseptinin periferiyasında öz əksini tapır. “Azərbaycan” sözü dünyanın bütün siyasi arenalarında, müxtəlif dillərin diskurs nümunələrində, fərqli mədəniyyətlərdə həm yazılı, həm də şifahi formada tez-tez səslənərək aktuallaşır. Belə qiymətləndirilmə nəticəsində siyasi-media diskurs məkanında müsbət koqnitiv əlamətləri, mental reprezentasiyaları, mənəvi dəyərləri özündə cəmləşdirən “Azərbaycan” konseptinin dünya ictimaiyyətinin dil şüurunda obrazı formalaşır. Bu isə öz növbəsində dövlətimizin

beynəlxalq ictimai-siyasi proseslərdəki fəal rolunun bariz nümunəsidir. Deməli, dilin leksik layında və siyasi diskursun konseptosferində mühüm yer tutan “Azərbaycan” konsepti ünsiyyət iştirakçıları, aid olduğu etnos üçün kommunikativ nöqteyi-nəzərdən vacib, milli-mədəni anlayış olduğuna görə tədqiqata cəlb edilmişdir. Bütün bu qeyd edilənlər mövzunun **aktuallığını** şərtləndirir.

Son illər koqnitiv dilçilikdəki anlayışların tədqiqinə dair və onların nəzəri modelinin hazırlanmasına təkan verən bir sıra elmi-metodoloji istiqamətlər formalaşmışdır. Belə elmi yanaşmaların müəllifləri kimi S.A.Askoldov¹, A.P. Babuşkin², A.N. Baranov³, E.V. Budayev⁴, E.S. Kubryakova⁵, V.Z. Demyankov⁶, V.A. Maslova⁷, M.V.Pimenova⁸, T.A.Van Deyk⁹,

¹ Аскольдов, С.А. Концепт и слово. Русская словесность: Антология / С.А. Аскольдов. - Москва: Academia, - 1997. - с. 267-280.

² Бабушкин, А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика: /диссертация на соискание учёной степени доктора филологических наук/ - Воронеж, 1997. - 330 с.

³ Баранов, А.Н. Введение в прикладную лингвистику/А.Н. Баранов. - Москва: Эдиториал УРСС, - 2001. -360 с.

⁴ Будаев, Э.В. Постсоветская действительность в метафорах российской и британской прессы/ Э.В. Будаев. - Нижний Тагил: Нижнетагильская государственная социально-педагогическая академия, - 2007. - 149 с.

⁵ Кубрякова, Е.С., Демьянков, В.З., Панкрац, Ю.Г., Лузина, Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов/Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. - Москва: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова. - 1997. - 245 с.

⁶ Демьянков, В.З. Термин «концепт» как элемент терминологической культуры // - Москва: Язык как материя смысла: Сборник статей в честь академика Н. Ю. Шведовой, РАН: Институт русского языка им. В. В. Виноградова, - 2007. -с. 606-622.

⁷ Маслова, В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие/ В. А. Маслова. - Минск: Тетра Системс, - 2004. - 256 с.

⁸ Пименова, М.В., Кондратьева, О.Н., Концептуальные исследования / М.В. Пименова, О.Н. Кондратьева. - Москва: ФЛИНТА: Наука, - 2011. -176 с.

⁹ Dijk, T. A. Discourse semantics and ideology // T. A. Dijk. - Amsterdam: Discourse & society, - 1995. Volume 5, Issue number 2, - p. 243-289.

C.H. Lakoff¹⁰, M.L. Conson¹¹ kimi alimlərin adlarını çəkmək olar. Eyni zamanda, bu müasir elm sahəsinin öyrənilməsi Azərbaycan dilçilik məktəbinin nümayəndələrinin xüsusi diqqət mərkəzində olmuş və Ə.Ə. Abdullayev¹², A.Y. Məmmədov¹³, F.Y. Veysəlli¹⁴, F.A. Şiriyev¹⁵, M.B. Əsgərov¹⁶, Ə.Ə. Rəcəbli¹⁷ kimi alimlərin yeni əsərləri yazılmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı müxtəlif sistemli dillərin siyasi diskurs nümunələrində verballaşan “Azərbaycan” konseptidir. Tədqiqat işinin predmeti milli, ingilisdilli və rusdilli siyasi diskursun strukturunda “Azərbaycan” konseptinin əhəmiyyətli dərəcəsini müəyyənləşdirən koqnitiv modellər və dil vasitələridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Mediada istənilən ölkənin obrazının yaranması siyasət, tarix, sosiologiya kimi sahələrlə əlaqəlidir. Eyni zamanda, qlobal informasiya məkanında ölkə haqqında gerçəkliklər dilin qiymətləndirici vasitələri ilə təqdim edilir. Buna görə də, tədqiqat işinin əsas məqsədi xarici və milli siyasi-media diskursda Azərbaycanı səciyyələndirən dil vasitələrini təhlil etməkdir.

¹⁰ Lakoff, G.P. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind/G.P. Lakoff. - Chicago; London: The University of Chicago Press, - 1990. - 632 p.

¹¹ Lakoff, G.P., Johnson, M.L. Metaphors we live by/G.P. Lakoff, M.L. Johnson, - Chicago: The University of Chicago, - 2003. -276 p.

¹² Abdullayev, Ə.Ə. Koqnitiv dilçiliyin əsasları/Ə.Ə. Abdullayev. - Bakı: ADU nəşriyyatı, -2006. - 228 s.

¹³ Məmmədov, A.Y. Diskurs təhlilinin koqnitiv perspektivləri/A.Y. Məmmədov, M.M. Məmmədov. - Bakı: Çarşıoğlu, - 2010. - 96 s.

¹⁴ Veysəlli, F.Y. Semiotika/ F.Y. Veysəlli. - Bakı: Mütərcim, - 2010. - 336 s.

¹⁵ Şiriyev, F.A. Siyasi dilçiliyin inkişaf mərhələlərindən// - Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, - 2014. №1, - s. 5-10.

¹⁶ Əsgərov, M.B. Diskurs, nitq və mətnin linqvo-psixoloji mahiyyəti və qarşılıqlı transformasiya potensialı// - Bakı: Dilçilik İnstitutunun Əsərləri, - 2018. №1, - s. 259-266.

¹⁷ Rəcəbli, Ə.Ə. Koqnitiv dilçilik/Ə.Ə.Rəcəbli.- Bakı: Elm və təhsil, - 2021.- 304 s.

Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

1. Dilçilikdə diskurs, mətn, siyasi diskurs, kommunikasiya, konsept, dünyanın dil mənzərəsi, dinamika, statika, freym, metafora anlayışlarının elmi-lingvistik şərhini təqdim etmək;

2. “Azərbaycan” konseptinin invariant hissəsini təhlil etmək;

3. Milli siyasi diskursda “Azərbaycan” konseptinin inkişaf dinamikasının təməlini qoyan Ümummilli Lider Heydər Əliyevin müstəsna rolunu təsvir etmək və Ulu Öndərin bir sıra çıxışlarının lingvistik təhlilini apararaq “Azərbaycan” konseptinin dinamikasını müəyyən etmək;

4. “Azərbaycan” konseptinin hazırki inkişaf dinamikasını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan, ingilis və rus dillərindəki nitqlərində təsvir etmək;

5. Konseptin koqnitiv strukturunda təqdim olunan əsas bilik modellərini, yəni freymləri müəyyən etmək;

6. “Azərbaycan” konseptinin inkişaf dinamikasına səbəb olan ekstralingvistik faktorları təsvir etmək;

7. ABŞ-ın “The Washington Times” qəzetindəki siyasi-media mətnlərdə “Azerbajjan” konseptinin verballaşma xüsusiyyətlərini müxtəlif mətn nümunələrində və bir məqalə əsasında təhlil etmək;

8. Milli, rus və ingilisdilli siyasi-media diskursda müasir Azərbaycan obrazını ən çox işıqlandıran vacib sahələri müəyyənləşdirərək “Azərbaycan” konseptinin özünəməxsus koqnitiv xüsusiyyətlərini təsvir etmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işimizdə, əsasən, müqayisəli və təsviri metodlardan istifadə olunmuşdur. Bundan əlavə, dissertasiya yazılarkən lingvokoqnitiv, kontekstual, diskursiv, definisiya lüğətlərinin təhlili metodlarına da müraciət edilmişdir. Dissertasiyada şərh verilən “Azərbaycan” konseptinə diaxronik və sinxronik aspektdən yanaşılmışdır. Belə ki, “Azərbaycan” konseptinin statik təməli tarixi-diaxronik və dinamikası təsviri-sinxronik aspektdə təhlil edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar.

1. Siyasi diskursda “Azərbaycan” konseptinin inkişaf

dinamikasının təməli Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur.

2. “Azərbaycan” konseptinin hazırkı inkişaf dinamikası Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin Azərbaycan, ingilis və rus dillərindəki nitqlərində təqdim edilir.

3. “Azərbaycan” konseptinin dinamikasının həm milli, həm də xarici dildə olan diskurs nümunələrində təhlili vacibdir.

4. “Azərbaycan” konseptinin dinamikası siyasi diskursda koqnitiv modellərdə təzahür edir. Buna görə də “Azərbaycan” konseptinin məzmununu təqdim edən morbial, antropomorf, vegetativ, artefakt metaforaları, presedent fenomenləri, qiymətləndirici semantikaya malik sözləri müxtəlif kontekstlərdə təhlil etmək lazımdır.

5. “Azərbaycan” konseptinin dinamik xüsusiyyətlərlə yanaşı statik təməli mövcuddur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Müasir Azərbaycan dilçiliyində “Azərbaycan” konsepti ilə bağlı nə müqayisəli, nə də konkret bir dil materialı əsasında sistemli və əhatəli tədqiqat işləri aparılmamışdır halbuki, buna böyük ehtiyac duyulmaqdadır. Dissertasiya işi dilçilikdə Azərbaycan, ingilis və rus dilləri materialı üzrə “Azərbaycan” söz-konseptinin öyrənilməsinə yönəlmiş ilk elmi əsərdir. Belə ki, dissertasiyada “Azərbaycan” konsepti diskursun koqnitiv aspekti sistemində, tipoloji cəhətdən bir-birindən fərqlənən dillərdəki siyasi və siyasi-media mətnlər əsasında tədqiqata cəlb olunur. Bundan əlavə, tədqiqatın elmi yeniliyi müasir “Azərbaycan” konseptinin öyrənilməsində həm siyasətşünaslıq, etnopsixologiya kimi qeyri-dil paradigmlərinin, həm də linqvokonseptologiya, diskursiv dilçilik kimi dilçilik paradigmlərinin nümunələrini özündə ehtiva edən çoxşaxəli elmlərarası əlaqə ilə müəyyən edilir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin **nəzəri** əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada “Azərbaycan” konseptinin müxtəlif sistemli dillərin siyasi diskurs nümunələrində təhlili və alınan nəticələr koqnitiv dilçilik, etnolinqvistika, psixolinqvistika, sosioloji dilçilik, konseptologiya, linqvokulturologiya üçün elmi-nəzəri faktlar verir və dilçilikdə yeni

istiqamətlərin inkişafı üçün münbit şərait yaradır. “Azərbaycan” konseptinin dinamikası siyasi diskursda öyrəniləndikcə onun tək cə diskursun ritorik sistemində deyil, eyni zamanda, koqnitiv strukturunda xüsusi yer tutduğu müşahidə edilir. Bu səbəbdən də, mədəni konseptin linqvokoqnitiv struktur çərçivəsində şərhli koqnitiv və siyasi dilçilik baxımından çox vacib hesab edilir. Əldə olunmuş elmi nəticələrdən siyasi diskurs və konseptlərin sonrakı tədqiqində, gələcəkdə müxtəlif sistemli dillərin materiallarındakı diskurs nümunələrində “Azərbaycan” konseptinin yeni xüsusiyyətlərinin öyrənilməsində istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin **praktik** əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun nəzəri müddəalarından, nəticələrindən ali məktəblərdə filoloji təmayüllü fakültələrdə dil nəzəriyyəsi, diskurs təhlili, mətn dilçiliyi, koqnitiv dilçilik, linqvokulturologiya, üslubiyyat, nitq mədəniyyəti, ümumi dilçilik, multikulturalizm, beynəlxalq jurnalistika, etnolinqvistika, psixolinqvistika kimi elmlərin tədrisində, tərcümə praktikasında, seminarlarda, xüsusi kursların məşğələlərində istifadə edilə bilər. Bundan əlavə, siyasi və media mətnlərin linqvistik və analitik təhlili zamanı da dissertasiyanın materiallarından istifadə oluna bilər. Əlavə etmək lazımdır ki, “Azərbaycan” konsepti mədəni-psixoloji fenomen kimi həm Respublikamızın ərazisində yaşayan Azərbaycan türklərinin, həm də digər xalqların kollektiv şüurunda Azərbaycan haqqında təsəvvürləri dinamik şəkildə əks etdirir. Bu isə tolerant və çoxmillətli ölkəmizin inkişafında nəinki linqvistik, həm də sosiopraqmatik məsələlərin həllində əhəmiyyətli olan mədəniyyətlərarası dialoqun özünəməxsus modelinin formalaşmasına imkan verir.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın ayrı-ayrı müddəaları və nəticələri müəllifin elmi konfranslardakı məruzə və çıxışlarında öz əksini tapmışdır. Dissertasiya müdafiəyə təqdim olunana kimi AAK-ın tövsiyə etdiyi elmi toplularda müəllifin mövzu ilə bağlı 12 materialı (məqalə və tezislər) yerli və xarici mətbuatda çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin “Ümumi Dilçilik”

kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş 5 səhifə, I fəsil 45 səhifə, II fəsil 38 səhifə, III fəsil 26 səhifə, nəticə 3 səhifə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 13 səhifə. Dissertasiya işi ümumilikdə 133 səhifə, 221, 786 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiəyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, tədqiqat işinin aprobeşiyası və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat təqdim edilir.

Dissertasiyanın “Müasir dilçilikdə siyasi diskurs və konsept anlayışları” adlandırılan birinci fəslində diskurs, siyasi diskurs, konsept, dünyanın dil mənşərəsi anlayışları haqqında yazılan tədqiqat işləri və dilçi alimlərin söylədikləri fikirlərin geniş şərhə verilir. Birinci fəsil iki əsas yarımfəsildən ibarətdir: 1. “Diskurs və siyasi diskursun linqvistik səciyyəsi”; 2. “Konsept koqnitiv dilçiliyin əsas vahidlərindən biri kimi”.

I fəslin birinci yarımfəsli dörd paraqraftan ibarətdir.

Birinci paraqraf “Diskurs anlayışının mahiyyətinə dair mülahizələr” adlanır. Ə.Ə. Abdullayev diskurs və mətni fərqləndirərək yazır: “*Diskurs mətndən daha geniş anlayışdır. Diskurs - eyni zamanda həm dil fəaliyyəti prosesi, həm də onun nəticəsidir*”.¹⁸ Belə ki, mətn diskurs vahidi olaraq onun tərkibindəki linqvistik və ekstralingvistik amilləri əlaqələndirir. Zənnimizcə,

¹⁸ Abdullayev, Ə.Ə. Koqnitiv dilçiliyin əsasları/Ə.Ə. Abdullayev. - Bakı: ADU nəşriyyəti, -2006. -s. 181

diskursun təhlili zamanı tədqiqatçı aşağıdakı suallara cavab verməlidir: “Diskursda hansı məlumat ötürülür, əsas məqsəd nədir?”, “Məlumat hansı tərzdə təqdim olunub?”, “Məlumatın məhz bu formada ifadə edilməsinin səbəbi nədir?” Lakin mətnin təhlili zamanı biz belə suallara cavab vermirik. Beləliklə, geniş məfhum olan diskursdan fərqli olaraq mətn sırf linqvistik anlayışdır. A.Y. Məmmədov və M.M. Məmmədov bu barədə yazırlar: “*Mətn bilavasitə maddi varlıqdır və onu bu yanaşma çərçivəsində tədqiq etmək mümkündür. Lakin diskurs daha mürəkkəbdir və onun təhlili üçün biz mətni göndərəninin niyyətini, fikrini bərpa etməliyik, yəni gözümüz önündə mövcud nitq əsərindən, məndəki eksplisit infromasiyadan əlavə, mətnarxası nəyin nəzərdə tutulduğunu müəyyənləşdirməliyik*”¹⁹. Deməli, mətn diskursun əsas komponentlərindən biri olsa da diskurs ona nisbətən daha mürəkkəb, koqnitiv və praqmatik aspektlərlə zəngin məfhumdur.

“Diskurs və onun növləri” adlanan ikinci paraqrafda diskursun konkret tipologiyasının hələ tam şəkildə təsbit olunmadığı qeyd edilir.

Birinci yarımfəslin üçüncü paraqrafında siyasi diskurs və kommunikasiya anlayışlarının qarşılıqlı əlaqəsindən bəhs olunur. Bəs dil siyasi təfəkkürə təsir edərək onu dəyişə bilirmi? Bizim fikrimizcə, bəli. Əslində bunu Sepir-Uorf hipotezinin digər bir variantı adlandırma bilərik, yəni hesab edirik ki, insanlar fəaliyyətdə olduqları cəmiyyətdə ünsiyyət vasitəsi olan dildən başqa həm də siyasi dilin təsiri altında olurlar. Beləliklə, müasir dilçiliyin tədqiqat obyektlərindən olan siyasi diskurs siyasət və dilçiliyin sintezi nəticəsində yaranmışdır. Siyasi diskursda vətəndaş və siyasətçi arasında müxtəlif formatlı məlumat mübadiləsi baş verir, yəni ünsiyyət yaranır. Demək, siyasət siyasi kommunikasiyada reallaşır.

Birinci yarımfəslin dördüncü paraqrafı “Siyasi diskursun funksional xüsusiyyətləri” adlanır. Siyasi diskurs özünəməxsus estetikanı və ya poetik funksiyanı icra edir. Siyasi diskursun

¹⁹ Məmmədov, A.Y. Diskurs təhlilinin koqnitiv perspektivləri/A.Y. Məmmədov, M.M. Məmmədov. - Bakı: Çapaşoğlu, - 2010. - s. 23

estetikasını biz daha çox prezident ritorikasında, inaqurasiya mərasimlərində, dahi şəxsiyyətlərin çıxışlarında müşahidə edə bilərik. Məsələn, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının taleyini dəyişən tarixi nitqləri, Martin Lüter Kinqin “I have a dream” (Mənim arzum var) adlı nitqi və digər nitqlərin çıxışları buna misal ola bilər.

Siyasi diskursun əsas funksiyalarından biri əhalinin geniş kütlələrinə mənəvi və siyasi nöqtəyi-nəzərdən düzgün ideyalar və baxışları, yəni ideologiyayı təqdim etməkdir. T.A.Van Deyk özünün “Diskurs semantikasını və ideologiyayı” adlı məqaləsində ideologiyanın sosiomədəni dəyərlər olan Bərabərlik, Ədalət, Həqiqət və ya Səmərəlilik kimi təməl bloklardan təşkil olunduğunu qeyd etmişdir.²⁰ Siyasi diskursun ideologiyasını biz məhz belə başa düşürük. Məsələn, Ümummilli Lider Heydər Əliyev demişdir: *“Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”*. Beləliklə, Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyası xalqımızın mənəvi zənginliyinə, birliyinə xidmət edir.

I fəslin ikinci yarımfəslə dörd paragrafdan ibarətdir: 1. “Konsept və anlayış terminlərinə fərqli baxışlar”; 2. “Konseptin təsviri metodikası”; 3. “Konseptlərin dinamik xüsusiyyəti”; 4. “Dilçilikdə dil mənzərəsi probleminin qoyuluşu”

Birinci paragrafdakı konsept və anlayış terminlərinin geniş elmi şərhini verilir. Konsepti öyrənərkən meydana çıxan suallardan biri konsept və anlayışın fərqləndirilməsidir. Məntiqi nöqtəyi-nəzərdən, anlayışlar ayrı-ayrı əşyaları anlamaq məqsədini daşıyır. Konsept isə anlayışdan fərqli olaraq geniş anlamda dərk edilmiş bütün əşyalar, məfhumlar haqqında bilikləri, mədəni təcrübəni birləşdirərək özündə

²⁰ Dijk, T. A. Discourse semantics and ideology//T. A. Dijk. - Amsterdam: Discourse & society, - 1995. Volume 5, Issue number 2, -p. 248

cəmləşdirir. O obyektin bütün əlamətlərini, xeyli sayda mənaları, anlayışları özündə yığır. Sadəcə, diskursiv situasiyadan asılı olaraq bizi konsepti təşkil edən bu və ya digər konkret əlamət və ya anlayış maraqlandıra bilər. Deməli, mahiyyət etibarilə konseptlər obyektiv aləmi tam şəkildə dil şüurunda inikas edə bilər, lakin anlayışlar bu xüsusiyyətdən məhrumdur. Anlayışlar məzmun və strukturca sadə formaya malik olduqlarına görə konseptin çoxlaylı mənə səviyyələrinin ayrı-ayrı elementləri kimi çıxış edir.

Biz konseptin ilkin mənasının “anlayış” olduğunu hesab etmirik. Belə ki, “konsept” sözünün mənşəyinin, etimologiyasının daha dərin tədqiqatı bu terminin ilkin mənasının anlayış olmadığını göstərir. Məsələn, latın-rus lüğətində “conceptus” sözünün ilkin mənası “toplanmaq” deməkdir²¹.

İkinci yarım fəslin ikinci paragrafı “Konseptin təsviri metodikası” adlanır. Dissertasiyada “Azərbaycan” konseptinin dinamikası, onun fərqli tərəfləri, əlamətləri məhz mövcud koqnitiv modellərə əsasən təsvir edilmişdir. Fikrimizcə, koqnitiv model dünyanın dil mənzərəsini əks etdirən biliyin, təcrübənin qiymətləndirilməsinə xidmət edir və dil vasitələrinin bütün üslubi müxtəlifliyini, zənginliklərini özündə cəmləşdirir. Belə ki, “Azərbaycan” konseptinin ifadə formaları geniş mənada məcazlaşma prosesindən keçə bilər. Buraya koqnitiv modelin tərkib hissəsini təşkil edən həm metaforaları, həm də metonimiyaları, presedent nümunələri aid edə bilərik.

İkinci yarım fəslin üçüncü paragrafında konseptin dinamik xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Xalqımızın milli dünyagörüşünü, mədəniyyətini formalaşdıran, həyatını əks etdirən sosial əhəmiyyətli konseptlər sırasına “Azərbaycan” konsepti də aiddir. “Azərbaycan” konsepti müəyyən zaman-məkan çərçivəsində, real aləm dəyişdikcə öz strukturunu yeni əlamətlərlə zənginləşdirərək konseptual sistemin folklorunda, bədii ədəbiyyatında, siyasi, iqtisadi, idman diskursunda aktuallaşır.

“Azərbaycan” konseptinin tarixi təkamülünü izləsək onun

²¹ <http://linguaeterna.com/vocabula/show.php?n=9729>

indiki vəziyyəti keçmişindən fərqlənir. Əlbəttə, bu kontekstdən yanaşsaq konseptin lingvistik ifadəsi həm də gələcəkdə fərqli olacaq.

İkinci yarımfəslin dördüncü paragrafında dünyanın dil mənzərəsindən bəhs olunur. Dünyanın dil mənzərəsi hüdudsuz mətn, ensiklopediya və ya tezaurusdur. Dünyanın dil mənzərəsi dil işarələri ilə ifadə olunan konseptləri həm formalaşdırır, həm də qoruyub saxlayır.

Dissertasiyanın ikinci fəslə isə “Azərbaycan” konseptinin milli siyasi diskursda inkişaf dinamikası” adlanır. Burada konseptin statika nöqtəyi-nəzərdən təhlilinin əhəmiyyətindən bəhs olunur. Bundan əlavə, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqlərində “Azərbaycan” konseptinin dinamikası təhlil olunur.

“Azərbaycan” konseptinin statika nöqtəyi-nəzərdən təhlilinin əhəmiyyəti” adlanan bölmədə qeyd olunur ki, bu konsept dinamik məlumatın daşıyıcısı olmaqla bərabər, həm də informativ dayanıqlıq ilə seçilən invariantlığa, zəngin etnogenezə malikdir.

Dünyanın dil mənzərəsində “Azərbaycan” konseptinin dəyişməyən strukturunu təhlil etmək üçün ilk növbədə onu yaradan sözün etimoloji məzmunu açmaq lazımdır. Bu məqamda isə izahlı lüğətlər, müxtəlif leksikoqrafik mənbələrə müraciət etmək olar. Etimologiya ümummilli biliyin ontogenezini təsvir edərək bu bilik əsasında yaranmış konseptlərin məzmununu açıq və onların müxtəlif məna laylarını təqdim edir

İlkin statik məlumatda “Azərbaycan” xüsusi addır yəni onomastik konseptdir. Hesab edirik ki, milli-mədəni, sosial komponent xüsusi sözlərdə ümumi sözlərə nisbətən daha çoxluq təşkil edir. Buna görə də, ümumi isimlərdən fərqli olaraq “Azərbaycan” onomastik vahid kimi sırf leksik tərkibdən başqa ekstralingvistik anlayışlar olan estetik, mədəni, qiymətləndirici məzmunları özündə birləşdirərək konseptə çevrilir.

Qeyd etmək istərdik ki, hər bir insanın təsəvvüründə müəyyən coğrafi ad məlum yer, zamanla bağlı olduğuna görə “Azərbaycan” həm də Azərbaycan adlı coğrafi məkan adına işarə edən toponim-konseptdir. Toponim-konseptlər məkanın insan tərəfindən tutulması,

etnosun kifayət qədər mühüm əlamətləri haqqında məlumat verir.

II fəslin “Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycanda siyasi dilin yaradıcısıdır” və “Heydər Əliyevin çıxışlarında “Azərbaycan” konseptinin dinamikası” adlanan ikinci və üçüncü bölmələrində Ulu Öndər Heydər Əliyevin milli siyasi dilin inkişafındakı müstəsna rolu təsvir olunur və bununla bağlı Ümummilli Liderin çıxışlarındakı bir sıra nümunələrə müraciət edilir. Məsələn, “*Mən dedim ki, Türkiyə –Azərbaycan əlaqələri çox yüksək səviyyədədir*”.²² Yuxarıdakı misalda işlənən “Mən” şəxs əvəzliyi vasitəsilə situasiyanın aktantı individual, subyektiv fikri olan şəxsiyyət kimi xarakterizə olunur. Bundan əlavə, deyktik kontekstdə hərəkətin burada və indiki zaman baş verdiyinə işarə edən “Mən” əvəzliyi şəxsiyyətlərarası dialoq fonunda dövlət başçısının icra etdiyi sosial rolun məhsuludur.

Ulu Öndər qarşı tərəfi öz fəaliyyət sahəsinə cəlb etmək məqsədilə dolayı əmr ifadə edən qrammatik formalardan, yəni xəbərin əmr formasında birinci şəxs cəmdə təklif, arzu, istək, məsləhət, çağırış bildirən cümlələrdən istifadə edir. Məsələn, “*Gəlin əvvəlcə biz Azərbaycan qazını Türkiyəyə aparıb çatdıraq, Türkiyəni istənilən qədər təmin edək, Türkiyəyə qaz nəql etmək imkanlarımız artsın, sonra, əlbəttə, bizim fikrimiz gələcəkdə Avropaya çıxmaqdır*”.²³

Qeyd edək ki, Ulu Öndərin nitqindəki təkrarlar xüsusi ahəngdarlıq, ekspressivliyə malikdir. Məsələn, “*Həqiqətən, mən Bakıda qalmaq fikrində deyildim, Naxçıvanı tərk etmək, sizdən ayrılmaq fikrində deyildim*”.²⁴ “Fikrində deyildim” birləşməsinin təkrarı cümləyə ritm, əlavə çalar qatır. Belə ki, siyasətçi cümlədə hər hansı bir sözü və ya ifadəni bir neçə dəfə təkrarlamaqla nitqindəki

²²https://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_13.pdf

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin nitqləri, çıxışları, məruzələri, müsahibələri, bəyanatları, 2003.- s.8

²³ https://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_12.pdf

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin nitqləri, çıxışları, məruzələri, müsahibələri, bəyanatları, 2002.- s. 113

²⁴ Yenə orada, -s.176

açar ideyaya toxunaraq ən incə məqamları qarşı tərəfə izah etməyə çalışır. Bu halda, kütlə ötürülən məlumatı daha yaxşı qavrayıb yaddaşına həkk edə bilir.

Heydər Əliyevin nitqlərində “Azərbaycan” konsepti insana xas sosial əlamətlərə malikdir. Sosiomorf metaforanın məzmununda təsvir olunan konseptlər cəmiyyət və onun müxtəlif sosial statuslara malik üzvlərinə bənzədilir. Məsələn, *“Azərbaycan Qərblə Şərfin, Avropa ilə Asiyanın qovuşuğunda yerləşərək, onların arasında münasibətlərin inkişafında çox mühüm rol oynayır”*.²⁵ Bu metaforada Azərbaycan cəmiyyətdəki sosial statusunu möhkəmləndirən insan obrazındadır.

Heydər Əliyevin nitqindəki “ailə” anlam sahəsinə aid olan qohumluq metaforasında “Azərbaycan” Anadır. Məsələn, *“Azərbaycanlılar artıq bilirlər və daha da çox bilməlidirlər ki, indi bizim nəhayət, müstəqil dövlətimiz – Azərbaycan Respublikası var, azərbaycanlılar üçün Ana Vətən var”*²⁶. Hesab edirik ki, xalqımızın milli vətənpərvərlik şüurunun ən dərin qatında kök salmış obrazlardan biri məhz Vətənin Anaya bənzədilməsi ilə əlaqədardır. Belə ki, Ana insana ən yaxın varlıq olduğuna görə o özünə əziz olan doğulduğu yeri, doğma torpağı Ana adlandıraraq həyatının əsas etik dəyərlərini təqdim edir.

Dissertasiyanın 2-ci fəslinin dördüncü bölməsi “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin çıxışlarında “Azərbaycan” konseptinin dinamikası” adlanır. Burada Prezidentin ingilis, rus və Azərbaycan dilində olan çıxışlarında “Azərbaycan” konseptinin inkişaf dinamikası təhlil edilir. Prezidentin nitqində konsepti təqdim edən üsullardan biri sosiomorf metaforalarda təzahür edən personifikasiyadır:

“Azerbaijan highly appreciates the principled stand of the

²⁵ https://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_10.pdf

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin nitqləri, çıxışları, məruzələri, müsahibələri, bəyanatları, 2000. - s. 125

²⁶ https://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_4.pdf

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin nitqləri, çıxışları, məruzələri, müsahibələri, bəyanatları, 1994. -s. 81

Member States on the issues of vital importance for Azerbaijan pertaining to its sovereignty and territorial integrity"²⁷.

"Azərbaycan öz suverenliyi və ərazi bütövlüyü ilə bağlı həyati əhəmiyyət kəsb edən məsələlər üzrə üzv dövlətlərin prinsipial mövqeyini yüksək dəyərləndirir". Deməli, "Azerbaijan highly appreciates ..." ifadəsində "Azərbaycan" cəmiyyətin məhsulu olan insana bənzədilir, digər dövlətlərlə birlikdə cəmiyyətdə mühüm rol, funksiyası, əhəmiyyəti olan sosial subyekt kimi fəaliyyət göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, İlham Əliyevin çıxışlarında istifadə etdiyi artefakt metaforalarda "qapı" sözünün işlənmə tezliyi çoxdur. Aşağıdakı nümunəyə nəzər yetirək:

*"Biz qapıları açdıq və çox münbit sərmayə mühiti yaratdıq"*²⁸. Beləliklə, *qapı* sözünün semantikasının əsasında Azərbaycan adlı evin ərazisinin dünya ilə kommunikasiya üçün açıq olması ideyası durur.

Prezident ingilis dilində olan digər bir nitqində ölkəsini evə bənzədərək qeyd edir:

*"I would prefer Azerbaijan to be home to GE and Microsoft than to radar stations"*²⁹.

"Mən Azərbaycanın GE və Microsoft şirkətlərinin evi olmasına üstünlük verərdim, nəinki radar stansiyalarına".

Göründüyü kimi, Prezident Vətəninə olan sevgisini "ev" anlam sahəsində ifadə edir. Deməli, İlham Əliyevin niyyəti Azərbaycanı iri şirkətlərin yerləşdiyi zəngin ev kimi görməkdir və o, ölkəsinin ərazisində, öz evində radar stansiyalarını tikmək istəmir.

Həmçinin, Prezidentin rus dilindəki nitqlərində də "Azərbaycan" konsepti aktuallaşır. Məsələn,

27 https://gadebate.un.org/sites/default/files/gastatements/65/65_AZ_en.pdf
Statement by His Excellency Mr. Ilham Heydar oğlu Aliyev President of the Republic of Azerbaijan at the General Debate of the Sixty-Fifth Session of the United Nations General Assembly / New York, -23 september, 2010. -p.3

28 <https://files.preslib.az/site/ialiyev/2010.pdf>
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqləri, çıxışları, müsahibələri və bəyanatları, 2010. -s. 26

29 <http://www.washingtontimes.com/news/2007/aug/7/post-soviet-modernity/>

“Никто никогда не признает Нагорный Карабах самостоятельным государством. Населением 60 тысяч человек, страна никому не нужна. И в первую очередь без воли Азербайджана это невозможно. А мы никогда на это не согласимся. Поэтому вот это главное понимание должно прийти к руководству Армении, что этого не будет никогда. За рамками этого, в рамках территориальной целостности конечно можно найти решение”.

“Heç kim Dağlıq Qarabağı müstəqil dövlət kimi tanımır. 60 min əhalisi olan ölkə heç kimə lazım deyil. Və ilk növbədə, Azərbaycanın istəyi olmadan bu, mümkün deyildir. Biz isə heç vaxt razılaşmayacağıq. Buna görə də, Ermənistan rəhbərliyi başa düşməlidir ki, bu, heç vaxt baş verməyəcəkdir. Bundan başqa, ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll tapmaq olar”³⁰.

Yuxarıdakı nümunədə İlham Əliyev bir daha erməni qəsbkarları tərəfindən işğal olunmuş Qarabağ torpaqlarının qaytarılmasını tələb edir. Prezidentin nitqində işlənən “никто”, “никогда”, “не признает”, “никому”, “не нужна”, “невозможно”, “не согласимся”, “не будет никогда” kimi inkar sözləri və birləşmələri Qarabağ probleminin həllində onun qəti mövqeyini nümayiş etdirir. Qondarma Dağlıq Qarabağ Respublikasını mənfəə konnotasiya ilə təqdim edən Prezident “Населением 60 тысяч человек ...” birləşməsini işlədir. İlham Əliyev “без воли Азербайджана” metonimik əlaqəsində Azərbaycan xalqının istəyini ifadə edir.

Rus dilində digər nümunəyə nəzər yetirək:

“Сегодня Азербайджан — это независимое в полном смысле этого слова и самодостаточное государство, основанное на национальных корнях, одновременно светское, многонациональное, многоконфессиональное, успешно развивающееся, опирающееся только на свои силы, имеющее

³⁰https://azertag.az/ru/xeber/INTERVYU_PREZIDENTA_AZERBAIDZHANA_I_LXAMA_ALIEVA_RADIO_EXO_MOSKVY-657032

*хорошие добрые отношения с соседями, являющееся надежным и достойным членом мирового сообщества. В экономической сфере можно много говорить о достижениях и привести один факт: по данным последнего отчета Всемирного экономического форума в Давосе, азербайджанская экономика по конкурентоспособности является 37-й в мире. Это первое место в СНГ и достаточно серьезное место на международной арене. Поэтому перед нами открыты горизонты, мы уверенно двигаемся вперед. Я уверен, что следующая четверть века также будет годами стремительного развития. За последние 13 лет мы смогли в три раза увеличить объем ВВП, снизить уровень бедности с 49% в 2003 году до 5% в 2016-м. По существу бедности как социального явления уже нет. То же самое и безработица — 5%. У нас большие валютные резервы. Мы накапливаем. Даже в год падения нефтяных цен наши валютные резервы увеличиваются, потому что мы экономно тратим и больше зарабатываем уже не на нефти”.*³¹

“Bu gün Azərbaycan sözün əsl mənasında milli kökləri olan, eyni zamanda müstəqil, çoxmillətli, çoxdininli, uğurla inkişaf edən, yalnız öz gücünə arxalanan, qonşuları ilə yaxşı xeyirxah münasibətləri olan, dünya birliyinin etibarlı və layiqli üzvü olan azad və müstəqil dövlətdir. İqtisadi sahədə uğurlar haqqında çox danışmaq olar və bir faktı göstərmək olar: Davosda keçirilən Ümumdünya İqtisadi Forumunun hesabatına görə, Azərbaycan iqtisadiyyatı rəqabətaparma qabiliyyətinə görə dünyada 37-ci yerdədir. Bu, MDB-də 1-ci və beynəlxalq arenada əhəmiyyətli yerdir. Buna görə də, bizim qarşımızda üfüqlər açılıb, biz əminliklə irəliyə doğru gedirik. Mən əminəm ki, əsrin növbəti rübü də sürətli inkişaf dövrü olacaqdır. Son 13 ildə biz ümumdaxili gəliri 3 dəfəyə qədər artırma, 2003-cü ildə 49% olan kasıblıq səviyyəsini 2016-cı ildə 5%-dək azalda bilmişik. Həqiqətən də, kasıblıq sosial vəziyyət kimi artıq yoxdur. Eyni şeyi işsizlik haqqında da demək olar - 5%. Bizim

³¹ <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2813433>

böyük valyuta ehtiyatlarımız vardır. Biz ehtiyatlarımızı yığıb saxlayırıq. Hətta neftin qiymətinin düşdüyü il bizim valyuta ehtiyatımız çoxalır, çünki biz onları qənaət edərək xərcləyirik və artıq gəlirimiz daha çox neftdən asılı deyil”.

İlham Əliyev “нами”, “мы”, “нас” kimi əvəzlilikləri işlədərək özünü xalqı, etnosu ilə eyniləşdirir, xalqın bir hissəsi olduğunu bildirir, çünki “Biz” birlik, vahidlik əlamətidir və deyktik funksiya daşıyaraq müəyyən siyasi baxışların tərəfdarlarına işarə edir. Yuxarıda təqdim etdiyimiz nümunələrin hamısı İlham Əliyevin ölkəsi haqqında dolğun, ətraflı faktlardan məharətlə istifadə etmək kimi kommunikativ strategiyaya malik olduğunu bir daha təsdiq edir.

Eyni zamanda, Prezidentin rus dilindəki çıxışında “Azərbaycan” konseptinin periferiyasına “светское”, “многонациональное”, “многоконфессиональное”, “успешно развивающееся”, “опирающееся только на свои силы”, “имеющее хорошие добрые отношения с соседями”, “являющееся надежным и достойным членом мирового сообщества” kimi müsbət konnotasiyalı əlamətlər aid edilir. Bundan əlavə, “Azərbaycan” konseptinin dinamikası “двигаемся” kimi hərəkət feili və “накапливаем”, “тратим”, “зарабатываем” kimi iş feilləri ilə ifadə olunur.

Yuxarıdakı nümunələrdən görüldüyü kimi, hazırda nəinki ölkəmizdə, həmçinin bütün dünyada “Azərbaycan” konseptini çox uğurla təqdim edə bilən ən güclü siyasi adresant Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevdir.

Dissertasiyanın ““Azerbaijan”/“Azərbaycan” konseptinin ingilisdilli siyasi diskursda inkişaf dinamikası (ABŞ-in “The Washinton Times” qəzetinin materialları əsasında)” adlanan III fəslində konseptin nəinki azərbaycanlıların, eləcə də, digər xalqların dil mənzərəsində müxtəlif koqnitiv modellərdə obyektivləşməsini əyani şəkildə göstərmək üçün ABŞ-in “The Washington Times” qəzetindəki məqalələrə müraciət etmişik.

Fəslin birinci bölməsində “Azerbaijan” konseptinin struktur təhlilindən bəhs edilir. Burada qeyd edilir ki, konsept “Azerbaijan’s”, “Azerbaijani”, “Azeri” kimi eyniköklü sözlərin istifadəsi ilə yanaşı

“Baku”, “My country”, “former Soviet republic”, “a 96 percent majority Muslim country” və digər söz, söz birləşmələri vasitəsilə aktuallaşır.

Fəslin ikinci bölməsində “Azerbaijan” konseptinin koqnitiv modellərdə verballaşmasından bəhs olunur.

Bizim fikrimizcə, bəzi qəzet mətnləri məzmunca həm siyasi, həm də media diskurs sahəsini əhatə etdiyinə görə onları siyasi-media diskurs nümunəsi adlandırma bilərik. Burada M.A. Ryasininin dili ilə desək, diskursların “hibridləşməsini” və ya “interferensiyasını”³² görmək olar.

İngilisdilli siyasi-media diskursda “Azərbaycan” konsepti semantikasi məkan komponentindən təşkil olunmuş leksemlərlə zəngin koqnitiv modellərdə işlənir. Məsələn,

*“Azerbaijan’s importance also lies in its vital geostrategical location, as a gateway to the oil and gas wealth of Central Asia”.*³³

“Azərbaycanın əhəmiyyəti həmçinin onun Mərkəzi Asiyada neft və qaz ehtiyatına giriş qapısı rolu oynayan geostrateji yerləşməsidir”.

Yuxarıdakı nümunədə “vital geostrategical location” kimi məkan komponentli birləşmə “Azərbaycan” konseptini müsbət əlamətlərlə xarakterizə edir.

Üçüncü fəslin üçüncü bölməsində “Azərbaycan” konsepti “Azerbaijan’s rich history with Jewish settlers opened door to Israel alliance” (Yəhudi köçkünlərlə Azərbaycanın zəngin tarixi, İsrail ilə ittifaqa qapı açdı) adlı məqalə əsasında təhlil olunur.

Konseptin verballaşdığı koqnitiv modellərdən biri “to grow” (yetişmək, becərmək) və “to flourish” (çiçəklənmək) feilləri ilə ifadə olunan vegetativ metaforadır. Qeyd etmək istərdik ki, vegetativ metaforik model bitkinin cücərmək, çiçəklənmək kimi hər hansı bir əlamətinin siyasi, diplomatik və digər sahələrə məcazi olaraq köçürülməsi ilə bağlıdır. Belə ki, istənilən xalqın mifopoetik

³² Рясина, М.А. Стратегии политического медиа-дискурса (на материале электронных СМИ ФРГ): Дисс. ... канд. фил. наук, -Самара, 2013.- с. 8

³³<http://www.washingtontimes.com/news/2015/aug/26/nasimi-aghayev-caspian-natural-gas/>

təsəvvürləri üçün bitkilərin təbii inkişafında təzahür edən və münbitlik simvolu olan təbiət obrazları xasdır. Diqqəti çəkən məqam isə insan həyatının əsas mərhələlərinin vegetativ dövriyyənin mərhələlərini müəyyən edən toxum, böyümək, yetişmək, solmaq kimi sözlərlə adlandırılmasıdır. Məsələn,

*“That bond of trust has grown over the centuries, and today has translated into a larger diplomatic alliance between Azerbaijan and Israel that began a quarter of a century ago”.*³⁴

“Bu inam əlaqələri əsrlər əvvəl inkişaf etmiş, və bu gün dördüncü bir əsr bundan öncə yaradılmış Azərbaycan və İsrail ittifaqı daha geniş diplomatik ittifaqa çevrilmişdir”.

*“Commerce and trade flourished, with Israel becoming a major importer of Azerbaijan oil and Israel’s technology industry aiding Baku with such projects as telecommunications infrastructure”.*³⁵

“Azərbaycan neftinin əsas idxalçısı olan İsrail ilə maliyyə və ticarət əlaqələri inkişaf edirdi və İsrailin texnologiya sənayesi telekommunikasiya infrastrukturunu kimi layihələrlə Bakıya yardım edirdi”.

Üçüncü fəslin dördüncü bölməsində “Azerbaijan” konseptinin ABŞ-ın “The Washington Times” qəzetinin mətnlərindəki morbiol metaforalarda verballaşmasından bəhs olunur. Dövrümüzün media mətnlərində əks olunan xəbərlər müharibə, mübarizə, kino kimi məfhumlarla tutuşdurularaq konseptuallaşır. Buna görə də müasir siyasi media diskursun ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmiş və müvafiq leksik sahələrin nominasiyasını gerçəkləşdirən metaforaların öyrənilməsi vacibdir. Onlara həmçinin tibb sahəsindəki leksemlər vasitəsilə yaranan və dünyanı səhhətində problem olan məfhum kimi təqdim edən koqnitiv modellər aiddir. Belə koqnitiv modellər həmçinin morbiol metaforalar adlanır. ABŞ-ın “The Washington

³⁴<http://www.washingtontimes.com/news/2015/jan/28/azerbaijans-rich-history-with-jewish-settlers-open/>

³⁵ Yəni orada.

Times” qəzetində “Azərbaycan” konseptinin təqdim olunduğu morbiol metaforaların əsas məzmunu Qarabağ problemi ilə bağlıdır. Məsələn,

“Nagorno-Karabakh is an unhealed wound in the very psyche of Azerbaijan”.³⁶

“Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın ruhunda sağalmayan bir yaradır”.

Qarabağ Azərbaycanın ruhunda dərdi, acısıdır. Azərbaycan ərazisinin erməni qəsbkarlığının qurbanı olması xəstəlikdir. Tibbi metafora vasitəsilə Azərbaycan insan kimi əziyyət çəkir, onun ruhunun sağlması üçün torpaqları geri qayıtmalıdır.

Fəslin beşinci bölməsində presedent fenomenlərdən danışılır. Belə ki, “Azərbaycan” konsepti “The Washington Times” qəzetinin mətnlərindəki presedent fenomenlərdə ifadə edilir. Məsələn,

“Under Mr. Aliev, Azerbaijan is fast becoming the Kuwait of the former Soviet Union”.³⁷

“Cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan sürətlə keçmiş Sovetlər Birliyinin Küveytinə çevrilir”.

Göründüyü kimi, amerikalılar üçün Küveyt dünyanın zəngin neft resurslarına malik ölkəsidir. “Küveyt” presedent sözü Azərbaycanın tez bir zamanda bu ölkə qədər zəngin olacağına işarə edir.

Əlavə etmək istərdik ki, “Azərbaycan” konseptinə aid presedent fenomenlər həmçinin rusdilli siyasi diskursda işlənir. Məsələn,

“Владимир Путин постарается ослабить карабахский узел”.³⁸

“Vladimir Putin Qarabağ düyününü boşaltmağa çalışacaq”.

Nümunədən göründüyü kimi, “Azərbaycan” konseptinin periferiyasına aid “Карабахский узел” (Qarabağ düyünü) koqnitiv modeli Qordı haqqında qədim yunan əsətinə istinad edir və siyasi

³⁶<http://www.washingtontimes.com/news/2015/oct/4/alexander-murinon-revisiting-events-in-nagorno-ka/>

³⁷ <http://www.washingtontimes.com/news/2007/aug/7/post-soviet-modernity/>

³⁸ <http://izvestia.ru/news/610417>

təfəkkürün mifoloji xüsusiyyətə malik olmasını göstərir. Beləliklə, “Карабахский узел” ifadəsində çətin və dolaşlıq bir məsələ olan Qarabağ münaqişəsinin həllində Rusiyanın böyük rol oynamasına işarə edilir.

Fəslin altıncı bölməsində “Azerbaijan” konseptinin freym təhlilindən bəhs olunur. Tədqiqatda ingilisdilli siyasi diskurs çərçivəsində “Azərbaycan” konseptinin strukturuna daxil olan freymlər təhlil edilmişdir. Azərbaycan öz ərazisinə malik ölkə, müstəqil dövlət olduğuna görə “Azərbaycan - ölkə\ərazi” və “Azərbaycan - dövlət” freymlərini ayırmaq mümkündür. Ölkə və dövlət freymlərinin ayrı-ayrı bilik strukturları kimi təqdim olunması freymlərarası kvazisionimlik fenomeni ilə bağlıdır. A.N. Baranov bu barədə yazır: “*“Dövlət” leksemi - həm birinci mənada (dövlətin funksiyaları), həm də ikinci mənada (Avropa dövlətləri) HAKİMİYYƏT freyminin təcəssümüdür, “Ölkə” leksemi isə MƏKAN freyminin inikasıdır*”.³⁹

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqatın aşağıdakı əsas müddəaları ümumiləşdirilmişdir:

1. Konseptin dinamik xüsusiyyətini müəyyən etməmişdən əvvəl, onun statik hissəsini şərh edərək belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, statika konseptdəki müxtəlif zamanlarda meydana gələn zəngin tarixi məna laylarını, əsrlərlə nəsildən-nəslə keçən dayanıqlı ümumi faktları təqdim edir. Belə faktlara həm də “Azərbaycan” konseptinin mühüm toponim-söz, topo-obyekt və lokus olması aiddir. Demək, “Azərbaycan” bizim milli diskursun konseptual sisteminin təməlini quran əsas və ilkin konseptdir. Məhz bu cəhət onun invariant hissəsini etimoloji nöqtəyi-nəzərdən şərh edir. Eyni zamanda, öz mədəni fərdiliyini saxlamaqla bərabər “Azərbaycan” toponim-konsepti müasir dövrdə qlobal geopolitonimə çevrilmişdir.

2. “Azərbaycan” konseptinin generativ qüvvəyə malik olması, yəni dinamik xarakteri ilə bağlı ideya müəyyən zaman və məkan

³⁹ Баранов, А.Н. Введение в прикладную лингвистику/А.Н.Баранов. -М.: Эдиториал УРСС, -2001. -289 с.

kontekstində, qədim dövrlərdən bu günə qədər onun yaranması, inkişafı, dayanmadan təkamül prosesində olması ilə əlaqəlidir. Deməli, “Azərbaycan” konseptinin dinamikası müxtəlif sosial-siyasi, mədəni, iqtisadi, tarixi dəyişikliklər fonunda baş verir. Onun variativliyindəki struktur birləşmələr və koqnitiv əlamətlər ağac kimi şaxələnərək mürəkkəb mənə sistemindəki münasibətlərdə bir-biri ilə zəncirvari əlaqələr yaradır.

3. “Azərbaycan” konsepti söz olaraq semantik nöqtəyi-nəzərdən dil ilə işarə edilir, lakin o həm də konseptosferin elementi kimi milli təfəkkürə mənsub olan təcrübə və bilikləri, tipik təsəvvürləri maddi mədəniyyət ilə ifadə edir. Hesab edirik ki, alternativ işarələr sistemi sayılan teatr, musiqi, rəssamlıq və digər incəsənət nümunələri “Azərbaycan” konseptinin diskursda obyektivləşməsinə şərtləndirən amillərdəndir, yəni konsept incəsənət vasitəsilə dünyaya mənəvi-estetik, tarixi məlumatı göndərə bilər. Məsələn, xalqımızın qan yaddaşını ifadə edən Şəhidlər Xiyabanı, Xocalı soyqırımına həsr olunmuş memorial komplekslərin xarici və daxili görünüşü, həmin tarixi abidələrə işarə edən sözlərin lüğəvi təyinləri dil şüurunda “Azərbaycan” konseptinin obrazlı təməlini qurur.

4. Müxtəlif sistemli dillərin materialları əsasında aparılan tədqiqat zamanı məlum olmuşdur ki, “Azərbaycan” konsepti vasitəsilə dərk edilən ətraf aləmdəki hadisələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: sosial-iqtisadi, siyasi, hərbi, estetik, mədəni hadisələr. Bütün bu adları qeyd edilən sahələr diskursda “Azərbaycan” konseptini ən aktual qiymətləndirən mövzulardır. Bundan əlavə, siyasi diskurs çərçivəsində “Azərbaycan” konsepti uzaq-yaxın, mərkəz-periferiya kimi dimensional münasibətlərdə də ifadə olunur.

5. Özgələrin dil şüurunda həcmli informasiya yükü daşıyan “Azərbaycan” konsepti ilə bağlı ən böyük təəssüratı, rəngli implikasiyaları, müsbət konnotasiyalı sözləri sədaqəti, sadəliyi, qonaqpərvərliyi ilə fərqlənən azərbaycanlılar özləri yaradır. Belə ki, “Azərbaycan” konseptinin yaratdığı məlumat bazası milli təfəkkürü modelləşdirir. Onun koqnitiv əlamətləri xalqımızın səciyyəvi

mentalitetini anlamağa vadar edir. Azərbaycanı, azərbaycançılığı, xalqın xarakterini, kommunikativ davranışını qavramaq və Azərbaycan gerçəkliyini dərk etmək üsulu məhz koqnitiv şüurumuzun biliklər sistemi olan bu konseptdən başlayır.

6. Müəyyən epizod və ssenari kimi strukturlaşmışa bilən “Azərbaycan” konsepti həm xalqımızın dil mənzərəsinə, həm də bütün bəşəriyyətin mühüm fəlsəfi kateqoriyalarına əsaslanan universal dil mənzərəsinə aiddir. Bununla da “Azərbaycan” konseptinin məkanı genişlənir və o öz etimoloji vətəninin sərhədlərini artıq çoxdan aşmışdır. “Azərbaycan” konsepti müasir milli və beynəlxalq siyasi diskursun ayrılmaz elementi olduğuna görə onun dinamik modifikasiyasını, verballaşmasını fərqli dillərdə gerçəkləşən kommunikativ aktlar zamanı müşahidə etmək olar.

7. ABŞ-ın “The Washington Times” qəzetinin materialları əsasında aparılan təhlil onu göstərir ki, ingilisdilli siyasi diskursda konsept daha çox vegetativ, morbiol koqnitiv modellərdə və presedent fenomenlərdə ifadə olunur.

8. İlk dəfə “Azərbaycan” konseptinin inkişaf dinamikası Azərbaycanda siyasi dilin yaradıcısı olan Ümummilli Lider Heydər Əliyevin nitqlərində gerçəkləşmişdir. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin çıxışlarında təzahür edən koqnitiv modellərin kommunikativ-praqmatik funksiyası siyasi kommunikasiya çərçivəsində xalqa məlumatı çatdıraraq onda inam yaratmaqdır. Onun çıxışlarındakı estetik funksiya bədiilik, intonasiyadan məharətlə istifadə etməsi ilə seçilir. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasi metaforaları onun bir siyasətçi kimi konseptual dünyasının özünəməxsusluğunu, dünyada baş verən siyasi hadisələrə və bizim üçün mühüm olan “Azərbaycan” konseptinə münasibətini aydın formada ifadə edir.

9. Hal-hazırda müstəqillik dövrü siyasi diskursunda “Azərbaycan” konseptinə aid olan bilik strukturlarını təqdim edən əsas siyasi adresant Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevdir.

10. İlham Əliyevin nitqlərindəki sosiomorf, artefakt metaforalarda Azərbaycan metaforik olaraq istənilən çətin

situasiyada çıxış yolu tapan, düzgün yolla irəli gedən insandır. Onun nüfuzu artdıqca, mühüm geosiyasi mövqeyi möhkəmləndikcə dünya ictimaiyyətinin dil şüurunda müxtəlif dil vasitələri ilə ifadəsi də artır. Bu özünü 44 günlük Vətən müharibəsində daha qabarıq şəkildə göstərdi.

11. Azərbaycan prezidentlərinin çıxışlarının linqvistik təhlili belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, hər iki prezidentin nitqlərində Türkiyə və Azərbaycan münasibətləri qohumluq metaforaları ilə ifadə olunur.

12. Şüurda müsbət obraz kimi formalaşan “Azərbaycan” söz-konseptinin geniş tərkibli məna laylarında ekstralinqvistik şəraitdən asılı olaraq zaman-zaman yeni və böyük həcmli anlayışlar yaranır. Xalqımızın qan yaddaşına həkk olunmuş obrazların dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, informasiyanın akkumulyasiyası suqqestiv xüsusiyyətə və emosional çalarlığa malik olan “Azərbaycan” siqnal-konsepti vasitəsilə baş verir. Bunun nəticəsində, həm bizimkilərin, həm də özgələrin şüurunda Azərbaycan haqqında hisslər kompleksi, əlaqəli fikirlər, yəni assosiasiyalar yaranır.

13. “Azərbaycan” konsepti öz məzmunlu hissəsində, söz işarəsi çərçivəsində xalqımızın simvoludur, milli mədəniyyəti nəsilədən nəslə ötürən stereotiplər, etalonlar məcmusu, kommunikasiya prosesində yeni formaları cücərən toxumdur. Azərbaycanlıların koqnitiv mirası olan “Azərbaycan” konseptinin əsas məna komponentləri aşağıdakılardır: Vətən, Ana, Qanlı Yanvar, Xocalı, Qarabağ və Qələbə. Deməli, “Azərbaycan” konseptinin ətrafında saysız-hesabsız ideyalardan ibarət geniş semantik sahə yığılır və bu ideoloji məna sahəsini təsvir etmək üçün “Azərbaycan” konsepti əsasında həm siyasətlə, həm də mədəniyyətlə bağlı ideoloji lüğət və ya tezaurusun tərtib edilməsi vacibdir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müxtəlif elmi məcmuələrdə çap olunmuş aşağıdakı məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır:

1. Koqnitiv dilçilikdə konsept anlayışının tədqiqatına dair// Tətbiqi dilçiliyin müasir problemləri Respublika elmi-praktiki konfransın materialları, - Bakı, -10-11 dekabr, -2013, - s. 246-248.

2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin ingilis dilində olan çıxışlarında “Azərbaycan” konseptinin təcəssümü// “Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri” Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş VI Beynəlxalq elmi konfrans, -Bakı, -5-7 may, -2015, - s.439-442.

3. Dünyanın dil mənzərəsində “Azərbaycan” konsepti// Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 93 illiyinə həsr edilmiş Gənc Tədqiqatçıların IV Beynəlxalq elmi konfransı, -Bakı, -29-30 aprel, -2016, - s.1250-1251.

4. Müasir dilçilikdə diskurs anlayışının tədqiqatına dair//Müasir Dilçiliyin aktual problemləri Beynəlxalq-elmi konfrans, -Sumqayıt, -24-25 noyabr, -2016, - s.106-107.

5. Müstəqillik dövrü siyasi diskursunun yaranmasında Ümumilliy Lider Heydər Əliyevin rolu// -Bakı: Dil və Ədəbiyyat, - 2016. №5, Cild 7, - s. 62-67.

6. Dilçilikdə dünyanın mənzərəsi və dünyanın dil mənzərəsi terminlərinin şərhinə dair mülahizələr// - Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri (Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi), -2016. №4, - s. 84-88.

7. Анализ фрейма «Азербайджан – Страна/Территория» в англоязычном политическом дискурсе (На основе материалов газеты «The Washington Times», США)// - Киев: Научное издание «ЯЗЫК И КУЛЬТУРА», - 2016. Выпуск 23, Том VI (183), - с. 261-267.

8. “Azərbaycan” konseptinin koqnitiv metaforalarda təsviri (ABŞ-ın The Washington Times qəzetinin materialları əsasında)// - Bakı: ADU-nun Elmi Xəbərləri, - 2017. № 1, Cild 2, s. 137-142.

9. Diskurs, mətn və kommunikasiya anlayışlarının qarşılıqlı əlaqəsi // - Bakı: Filologiya Məsələləri, -2017. № 3, -s.169-174.

10. The static and dynamic aspects of concepts// Education and Global Studies, Submitted for review in Conference Proceedings Citation Index-Social Sciences & Humanities (CPCI-SSH) (Thomson Reuters, RSCI), - Rome: Editoria di Modena, -2019, -p. 130-133.

11. “Azərbaycan” toponim-konseptinin invariant hissəsinin şərhli // - Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri (Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi), - 2019. № 5, - s. 62-65.

12. The reflection of human empirical knowledge in the content of concepts // Научные революции как ключевой фактор развития науки и техники: Сборник статей по итогам Международной научно-практической конференции, -Киров: Стерлитамак: АМИ, -28 мая, -2020, - с. 89-92

Dissertasiyanın müdafiəsi 28 iyun 2022-ci il tarixində saat 11⁰⁰ - da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 27 may 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 25.05.2022
Kağız formatı: 60x84 16\1
Həcm: 33 402
Tiraj: 100